

Підсумки роботи регіональної науково-практичної конференції «Наукові дослідження на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду Харківщини»
О.В.Безроднова

*Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна (Харків, Україна)
o.bezrodnova@karazin.ua*

Наразі значна увага приділяється охороні природи. Продовжується розбудова природно-заповідного фонду (ПЗФ) України, створюються мережі територій, особливо цінних не тільки для України, але й для Європи, на підставі використання новітніх гео-інформаційних технологій розробляються режими оптимального використання для територій і об'єктів різного функціонального призначення тощо. До цієї роботи долучаються як науковці, фахівці, держслужбовці, так й представники громадськості. На семінарах, круглих столах, конференціях всі зацікавлені мають можливість обмінятися досвідом, провести аналіз отриманих результатів, обговорити подальші плани і напрямки роботи. 1–2 лютого 2017 р. на базі біологічного факультету Харківського національного університету (ХНУ) імені В.Н.Каразіна було проведено регіональну науково-практичну конференцію «Наукові дослідження на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду Харківщини» (далі в тексті – Конференція), на якій розглядалися наступні напрямки:

- вивчення природного біотичного та ландшафтного різноманіття природоохоронних територій області;
- моніторингові дослідження на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду Харківщини;
- хорологічні, екологічні, соціологічні аспекти наукових досліджень раритетної складової природно-заповідного фонду регіону.

В роботі Конференції взяли участь 54 особи. Були представлені Департамент екології та природних ресурсів Харківської обласної державної адміністрації; Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна (біологічний факультет, факультет геології, географії, рекреації і туризму; Науково-дослідний інститут біології, Музей природи); Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди; Національний фармацевтичний університет (НФаУ); Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Харківський національний аграрний університет імені В.В.Докучаєва; Харківська державна зооветеринарна академія; Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації імені Г.М.Висоцького; Український науково-дослідний інститут екологічних проблем; Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України; національні природні парки (НПП) Харківщини – «Гомільшанські ліси», «Слобожанський», «Дворічанський». Долучилися до роботи й представники громадських організацій «Співкування без кордонів» і «Екологія-Право-Людина». За час роботи Конференції на пленарному і секційних засіданнях було представлено 32 доповіді.

На початку пленарного засідання делегатів конференції привітали заслужений професор ХНУ імені В.Н.Каразіна Т.В.Догадіна і декан біологічного факультету професор В.В.Жмурко. Після привітання присутні мали можливість прослухати розгорнуту доповідь доцента Т.А.Атемасової (ХНУ імені В.Н.Каразіна) про історію створення ПЗФ на Харківщині, сучасну ситуацію й перспективи розвитку. Зокрема йшлося про те, що виявленню і вивченню цінних природних комплексів Харківської губернії значною мірою сприяли саме громадські організації – Товариство дослідників природи при Харківському університеті і Харківське товариство любителів природи. Очолювали роботу цих товариств науковці Харківського університету (на той час – імператорського). З кінця XIX ст. все більше уваги стало приділятися не тільки вивченню біологічного різноманіття, але й питанням охорони природи, що знайшло своє віддзеркалення в чисельних публікаціях. В багатьох з них не тільки представлені дані стосовно цінності певних природних комплексів або їх окремих компонентів, а також наведено наукове обґрунтування необхідності охорони таких ділянок.

Далі до слова були запрошені представники трьох національних парків, що розташовані в межах Харківської області: М.О.Височин (НПП «Дворічанський»), С.Г.Вітер (НПП «Гомільшанські ліси»), Н.О.Брусенцова (НПП «Слобожанський»). В доповідях, перш за все, акцентувалась увага на досягненнях парків за останні п'ять років. Треба сказати, що цим установам дійсно є чим пишатися.

За цей термін було здійснено значний обсяг роботи, результати якої знайшли віддзеркалення не тільки у відповідних томах «Літопису природи», але й в чисельних звітах, наукових публікаціях і багаторазово висвітлювалися на різних конференціях, семінарах, нарадах, круглих столах та під час виступів на телебаченні тощо. Співробітники парків не тільки проводять наукові дослідження, одним із головних чинників їх роботи є просвітницька діяльність. Після перерви аудиторія продовжувала знайомитись із напрямками наукових досліджень, що проводилися на території цих НПП.

В.В.Тімошенкова з НПП «Гомільшанські ліси» поділилася інформацією про цікаві флористичні знахідки, а представники УкрНДІЛГА ім. Г.М.Висоцького (М.І.Букша, І.Ф.Букша, В.П.Пастернак, Т.С.Пивовар, В.Ю.Яроцький) розказали про досвід проведення вибірково-статистичної інвентаризації лісів на території цього НПП. Найбільше доповідей було присвячено НПП «Слобожанський». Зокрема йшлося про результати кліматичних спостережень (О.О.Барішніков – ХНУ імені В.Н.Каразіна); підсумки мікологічних досліджень (О.В.Прилуцький, І.І.Яцюк – ХНУ імені В.Н.Каразіна); стан вивчення різноманіття флори судинних рослин (О.В.Безроднова – ХНУ імені В.Н.Каразіна, Н.Б.Саїдахмедова – ХПУ імені Г.С.Сковороди); виявлення типологічного різноманіття лісових угруповань і проведення великомасштабного картування ділянки «Лісове озеро» з фрагментами типових для НПП лісових та болотних ценозів (В.П.Пастернак^{1,2}, А.В.Гармаш¹, В.Ю.Яроцький²; 1 – ХНАУ імені В.В.Докучаєва; 2 – УкрНДІЛГА імені Г.М.Висоцького); картографування території НПП з метою проведення ландшафтного моніторингу (А.Ю.Овчаренко – ХНУ імені В.Н.Каразіна). Окрема доповідь (О.В.Бодня – ХНУ імені В.Н.Каразіна) була присвячена особливостям проведення ландшафтних досліджень на території НПП «Слобожанський» в рамках польових практик студентів-географів. Наступні доповідачі продовжили знайомити присутніх із можливостями використання сучасних ГІС-технологій в роботі НПП. На прикладі НПП «Дворічанський» було показано, що наразі створення відповідних ГІС-проектів стає невід'ємною складовою ефективного моніторингу об'єктів ПЗФ (Н.В.Касьянова, О.І.Сінна, О.В.Бодня, В.С.Попов – ХНУ імені В.Н.Каразіна). Ця тема отримала продовження у доповіді Н.Ю.Полчанінової (ХНУ імені В.Н.Каразіна), яка була присвячена перспективам розвитку екосистемного сервісу в Україні на підставі застосування міжнародного досвіду. Доповідач поділився особистими враженнями про науково-практичний курс «Екологічний менеджмент у природних парках та заповідниках», організатором якого є MASHAV – Ізраїльська агенція з розвитку міжнародного співробітництва.

Подальша робота проходила в рамках круглого столу і двох секційних засідань: секція 1 «*Результати польових зоологічних досліджень на території національних природних парків*» (куратор Н.О.Брусенцова); секція 2 «*Вивчення та збереження типових та рідкісних представників біоти на територіях і об'єктах ПЗФ та поза їх межами*» (куратор О.В.Безроднова). На секційних засіданнях висвітлювалися результати ентомологічних (В.В.Терехова, М.О.Макарова – ХНУ імені В.Н.Каразіна) і герпетологічних досліджень (В.А.Тімошенков – НПП «Гомільшанські ліси»); були представлені дані досліджень еколого-біологічних особливостей видів (І.І.Яцюк, О.В.Прилуцький, М.Кіт – ХНУ імені В.Н.Каразіна), вивчення динаміки чисельності видів (З.С.Бондаренко – НПП «Слобожанський») і структури угруповань (М.В.Банік – НДІ біології ХНУ імені В.Н.Каразіна, НПП «Дворічанський»). Також у доповідях були представлені результати організації та проведення інвентаризації і моніторингу тварин (Н.О.Брусенцова – НПП «Слобожанський»; А.С.Прилуцька – Центр реабілітації рукокрилих Feldman Escorak; О.І.Зіненко – ХНУ імені В.Н.Каразіна) і підсумки фенологічних спостережень (Г.О.Савченко, В.І.Ронкін – ХНУ імені В.Н.Каразіна; В.Г.Клетьонкін, Г.Є.Височина – НПП «Дворічанський»). Йшлося і про нові знахідки рідкісних видів (О.Ю.Акулов, А.Б.Громакова – ХНУ імені В.Н.Каразіна; М.Д.Жежера – НПП «Слобожанський»; А.І.Тупіков – НПП «Дворічанський»), і про стан вивчення і перспективи збереження раритетної зоо-, ліхено- і фітобіоти Харківщини і прилеглих територій (С.А.Сідоровський, Є.Ю.Кришталь, А.Б.Громакова, Ю.Г.Гамуля – ХНУ імені В.Н.Каразіна; О.В.Філатова – НФаУ; А.Б.Рокитянський – Харківська державна зооветеринарна академія).

В рамках Конференції за ініціативи Національного екологічного центру України відбувся круглий стіл «*Створення й функціонування мережі природоохоронних територій і територій особливого природоохоронного значення (проблеми, методологічні і практичні засади, шляхи вдосконалення нормативно-правової бази в заповідній справі)*». Модераторами круглого столу

були голова Харківської обласної організації Всеукраїнської екологічної ліги С.В.Разметаєв (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) і О.В.Безроднова (доцент ХНУ імені В.Н.Каразіна, співробітник НПП «Слобожанський»). Для обговорення були запропоновані наступні питання:

1. Останні законодавчі новації і їх вплив на функціонування установ природно-заповідного фонду та на збереження біорізноманіття в об'єктах природно-заповідного фонду.
2. Питання співробітництва між громадськістю та науковцями.
3. Проблеми питання функціонування установ природно-заповідного фонду, які вимагають врегулювання на законодавчому рівні.

В рамках круглого столу було заслухано 6 доповідей, які мали безпосереднє відношення до цих питань. Так, експерт із імплементації Оселищної Директиви Європейського союзу в Україні Г.А.Куземко (Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України) присвятила свій виступ аналізу інформації стосовно видів рослин і біотопів з додатків Оселищної Директиви, які представлені на території України. Зокрема, з 233 оселищ, що охороняються на території Європейського Союзу, в Україні наявні 104 (тобто 45%). В доповіді також підкреслювалося, що Директива Ради Європи 92/43/ЕЕС від 21 травня 1992 р. по збереженню природних оселищ і дикої фауни і флори має на меті забезпечення підтримання біорозмаїття з урахуванням економічних, соціальних, культурних та регіональних потреб. Вона є наріжним каменем політики охорони природи у Європі. Не оминув цю тему й представник громадянської організації «Спілкування без кордонів» П.Цимбал, у виступі якого йшлося про євростандарти урядування природними територіями. Жвава дискусія стосовно правового регулювання діяльності НПП України відбулась після виступів С.В.Разметаєва і С.В.Влащенко (НПП «Гомільшанські ліси»).

Активний природоохоронець, представник громадської організації «Екологія-Право-Людина» П.С.Тестов у своєму виступі висвітлив цілий ряд положень, що враховують як його власний досвід, так й результати роботи інших людей, діяльність яких спрямована на оптимізацію функціонування установ ПЗФ. Зокрема, не викликає сумнівів той факт, що об'єкти ПЗФ дуже різняться (географічно, за конфігурацією, зонуванням, залежністю місцевого населення від території ПЗФ тощо). Таким чином, що погано для одного об'єкту ПЗФ, може виявитись необхідним для іншого. На рівні закону повинно бути заборонено тільки те, що однозначно шкодить всім (наприклад, заборона видобутку корисних копалин, будівництва промислових та житлових споруд, проведення військових навчань). Конкретні заходи/заборони по кожному ПЗФ повинні бути прописані в «Положенні про ПЗФ» і «Проекті організації території». На жаль, якість більшості таких проектів дуже низька, і виконуються вони формально. Нові постанови приймаються з подання людей, які не володіють реальною ситуацією на місцях або володіють нею лише частково. Разом з цим думка працівників ПЗФ, наукових установ не звучить або ігнорується, а фахові працівники Мінприроди бояться висловлювати свою думку. Тому часто не прораховуються можливі негативні наслідки. В результаті багато нововведень призводять до погіршення ситуації на місці або не виконуються. Наприклад, після введення в дію нових «Санітарних правил в лісах України» почались випадки знищення гнізд лісівниками. Бюрократизація процесу погоджень лімітів та заборона на проведення легальних рубок в деяких об'єктах ПЗФ призводить до масових самовільних рубок на цінних ділянках. Ліміти видаються «заднім числом». Заборона на рух моторизованого транспорту де-факто не виконується. Заборона сінокосіння/випасу призводить до деградації степових та лучних ділянок. Іноді зовсім неадекватні пропозиції знаходять підтримку у народних депутатів. Негативним фактом є також непрозорість фінансування та розподілу коштів між установами ПЗФ.

Позитивним прикладом співробітництва між громадськістю та науковцями у вирішенні питань, які вимагають врегулювання на законодавчому рівні, можна вважати, наприклад, картографічний супровід досудових і судових розслідувань порушення режиму природоохоронних територій в Україні, про що в своєму виступі розказала доцент кафедри фізичної географії та картографії ХНУ імені В.Н.Каразіна О.І.Сінна.

Таким чином, підсумовуючи пропозиції, що були озвучені у виступах під час проведення круглого столу, можна вважати доцільним:

– створення юридичної групи із залученням провідних юристів-екологів для аналізу природоохоронного та лісгосподарського законодавства з метою виявлення існуючих протиріч між ними для подальшого їх усунення;

- сприяння розробці нової законодавчої бази, яка б розставила пріоритети у природоохоронній та господарчій діяльності, спростила процес створення нових та розширення території вже існуючих заповідних об'єктів, зняла протиріччя між окремими законодавчими актами, що перешкоджають розвитку заповідної справи;
- проведення роботи із залучення науковців, молодих дослідників природних територій, активістів громадських організацій, представників місцевих громад до процесу урядування ПЗФ та партнерства (у відповідності до рекомендацій Міжнародної комісії з охоронюваних територій МСОП та Секретаріату Конвенції про біорізноманіття);
- об'єднання зусиль громадських організацій для допомоги існуючим природно-заповідним об'єктам по відстоюванню своїх прав у виконанні природоохоронного законодавства на своїх територіях, а також у розповсюдженні достовірної інформації стосовно доцільності створення природно-заповідних об'єктів, їх функціонування, користі для громади та держави взагалі.

Резолюція конференції

Конференція вважає:

Враховуючи велике значення діяльності природоохоронних установ – національних природних парків та інших об'єктів природно-заповідного фонду, пропонується конференцію зробити постійно діючою.

Найбільш оптимальним є скликати конференцію один раз на два-три роки, що пов'язано зі стандартом періодичності наукових досліджень в сезонному аспекті.

Враховуючи те, що певні природні комплекси виходять за межі області, бажано представляти на цій регіональній конференції не тільки результати досліджень на території Харківщини, але й областей, що межують із нею. Також доцільно розширити тематику конференції, для чого включити (як окремий напрямок) обговорення результатів впровадження наукових досліджень у заходи з менеджменту об'єктів ПЗФ.

Для координації роботи фахівців та передачі досвіду, збільшення взаємодії між науковцями, громадськими організаціями, представниками влади, бізнесу, виробництва/господарства підтримувати ініціативи щодо проведення між конференціями круглих столів і науково-практичних семінарів з окремих питань природоохоронної діяльності (як на базі ХНУ імені В.Н.Каразіна, так й інших установ – перш за все, національних природних парків).

За результатами обговорення доповідей, що репрезентують сучасний стан наукових досліджень природних комплексів Харківщини та їх окремих складових, подальші зусилля необхідно спрямувати на:

- оновлення списку рідкісних видів вищих рослин, водоростей та грибів Харківської області, проведення дигіталізації гербарних фондів раритетної флори Харківщини, створення відповідної бази даних;

- створення регіональної бази даних геоботанічних описів за допомогою програмного забезпечення TURBOVEG з подальшим включенням її до Національної фітосоціологічної бази даних України (UcrVeg);

- виявлення і заповідання степових ділянок, що мають високий рівень біорізноманіття, а також виявлення і картування оселищ, що наведені у Резолюції 4 Постійного комітету Бернської конвенції (1996).

Конференція вдячна Адміністрації Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна та декану біологічного факультету за можливість проведення засідань.